

Set trets a La Rabassada

El 24 d'agost de 1936, el cos de Josep Maria Planes i Martí jeia estès sobre l'asfalt de la carretera de la Rabassada, enmig d'un bassal de sang. Set trets al cap —set!— havien acabat amb la vida d'aquell manresà de vint-i-vuit anys, que havia arribat a Barcelona deu anys enrere amb *les mans a la butxaca, sense padrins ni coneixences*, a fer de periodista.

Ja feia dies que no en sabien res a la redacció del diari *La Publicitat*, on era redactor, ni a la seu d'Acció Catalana

L'indret de la carretera de la Rabassada on va ser localitzat el cos sense vida de Josep Maria Planes.

Barcelona en negre

Republicana (ACR), partit en el qual militava. L'havien buscat per tot arreu, sense èxit, i, esgotades totes les possibilitats, Ramon Peypoch, secretari general d'ACR, va decidir trucar a un company i amic d'en Planes perquè l'ajudés en la recerca. Era Avel·lí Artís-Gener, *Tísner*, el personatge a qui hem vist al capítol anterior, en aquell moment refugiat en una seu del partit per esquivar els pistolers que l'amenaçaven. Ja havien anat a buscar-lo a casa seva i, si l'ensopegaven al carrer, podia considerar-se home mort. En vista de la insistència de Peypoch, i sabent que un grup l'acompanyaria per protegir-lo, Tísner va fer el cor fort i va anar al dipòsit de cadàvers de l'Hospital Clínic, en un últim i desesperat intent de trobar en Planes. A les seves memòries ens ho explica així:

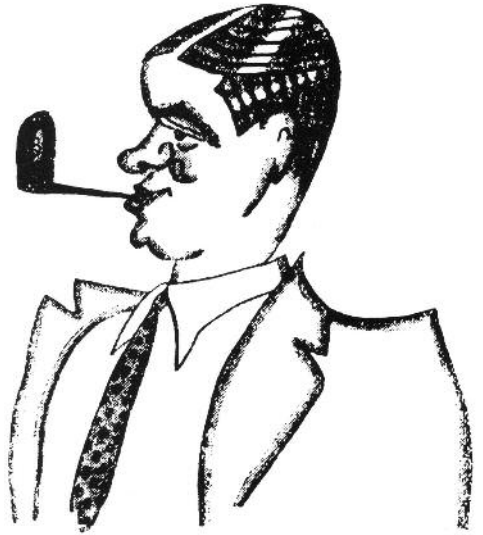
Vam anar al sinistre dipòsit del Clínic i vaig haver de fer un gran esforç per tal d'endinsar-me en aquell Estígia de cossos sangonents. El soterrani sencer era una atterridora estesa de morts i examinar-los tots, un a un, feia una dura prova per a la meua capacitat de resistència. Em neguitejava més el pensament de trobar-hi en Planes que no pas el de no trobar-lo. Hi era, però, i

Postal d'autor desconegut de l'Hospital Clínic i la Facultat de Farmàcia, cap al 1930.

Barcelona en negre

abans que no la persona vaig reconèixer un vestit de color blau marí amb ratlletes blanques, que manta vegada li havia vist dur. També portava una inconfusible camisa de color blau cel. Em vaig inclinar damunt seu, fins que la meua cara va quedar a l'altura de la seva, i ja no hi va haver gens de titubeig, malgrat un inconegut rictus de terror que li havia quedat estergit als llavis.

Caricatura de Josep Maria Planes, obra de Jaume Passarell publicada a *Mirador* el 1930.

Amb una agulla imperdible li van adherir a la solapa una cartolina que jo mateix vaig escriure, amb el nom de Josep Maria Planes i Martí. Vaig posar Planes amb e, com ell solia signar, malgrat que en els seus papers fos “Planas”. Ignorava la seva data exacta de naixement i no hauria tingut cap sentit que hagués posat que era nat a Manresa.

Vaig sortir fent tentines fins que en Morató i en Romigosa em van agafar de bracet —pràcticament no deixaven que els meus peus toquessin el sòl— i em van dur fins al cotxe. En Bori hi havia romàs i ens va preguntar si l’haviem trobat. Quan es va adonar de la meua cara ell mateix es va respondre: “Ja veig que sí”.

Quan per escriure t’hi jugues la vida

Josep Maria Planes, nascut a Manresa el 31 de gener de 1907, inicià la seva carrera periodística amb disset anys, al diari local *El Pla de Bages*. Va publicar el primer article —un obituari d’Àngel Guimerà— el 19 de juliol de 1924, i el

Barcelona en negre

mateix dia, però de 1936, n'escrigué l'últim, a *La Publicitat*, titulat "Nit de vetlla", impressionat pel primer acte d'un cop d'estat que desencadenaria la Guerra Civil.

La seva trajectòria, doncs, va ser curta, només dotze anys, però suficient per mostrar un talent extraordinari. Com que Manresa li havia quedat petita, el 1926 es traslladà a Barcelona, on triomfaria pel seu estil irònic i contundent. El mateix any, inicià les seves col·laboracions al diari *La Noche*, com a crític de teatre, música i literatura, a més de desvelar els misteris de la vida nocturna barcelonina, una de les seves especialitats. Al cap de poc, començà a publicar articles al setmanari *L'Esport Català*, per passar el 1929 a *La Nau dels Esports*.

Prolífic i inquiet, tenia una capacitat extraordinària per convertir en paraules els fets més sorprenents, per anar fins al fons d'una qüestió determinada. Podia parlar de cultura, esports o política amb la mateixa solvència que afrontava aspectes curiosos de la vida quotidiana. En són un exemple les seves col·laboracions a *Papitu*, un setmanari humorístic de caràcter eròtic, alhora que el 1928 publicava les primeres crítiques teatrals en un altre setmanari, *L'Opinió*, on també s'encarregaria de les notes d'actualitat.

El 1929 va començar la seva col·laboració a *Mirador*, *Setmanari de Literatura, Art i Política*, amb un estil i una veu

Alguns redactors del setmanari *Mirador* dibuixats per Bon el 1930. D'esquerra a dreta: Josep Palau, Ramon Pei, Josep Maria Planes, Josep Maria de Sagarra i Joaquim Ventalló.

Barcelona en negre

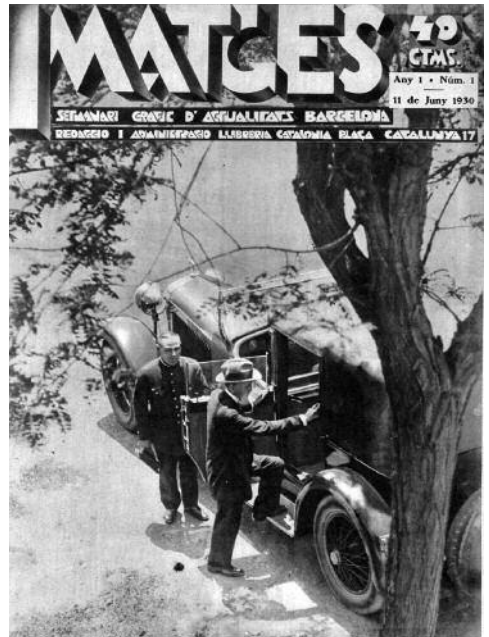
pròpies que no passarien inadvertides. Esdevingué company inseparable de Josep Maria de Sagarra i es guanyà el reconeixement del món intel·lectual del moment.

Entre els anys 1930 i 1931 es va integrar al setmanari barceloní *La Rambla*, on s'encarregà de la secció "Set dies, set nits", un recull dels fets esportius, socials, culturals i polítics més destacats esdevinguts a Catalunya. També hi va publicar reportatges de gran interès, com els titulats "Els estudiants de Barcelona" i "Al servei de la República", o sobre el *Manifiesto* que havien signat els intel·lectuals José Ortega y Gasset, Ramón Pérez de Ayala i Gregorio Marañón.

El 1930 va fundar la revista *Imatges: Setmanari Gràfic d'Actualitat*, la qual, sota la seva direcció, esdevingué una de les millors publicacions del moment, tot i que només duraria un any, aclaparada per la censura de la dictadura de Primo de Rivera.

Noctàmbul incorregible, el 1931 va publicar *Nits de Barcelona*, un llibre que, per mitjà d'una prosa brillant, ens permet conèixer l'ambient dels locals nocturns barcelonins, des del més arrossinat al més elitista, i el que hi passava. Però, com que no tot s'havia de reduir a la disbauxa, combinà aquest treball amb nombroses cròniques esportives i articles d'opinió que, gairebé noranta anys després, encara resulten de lectura deliciosa.

Tot plegat desembocà en la fundació, el 1931, d'un nou setmanari satíric, *El Be Negre*, que destacaria per les

Després de l'ullgüida vielta a la seva grania, el senyor Maloque i Viladot agraïa al cotxe i se'n va a complir la seva laboriosa tasca de periodista de la Diputació...

Portada del primer número de la revista *Imatges*, dirigida per Planes, l'11 de juny de 1930.

Barcelona en negre

seves caricatures mordaces i els seus comentaris sarcàstics. Amb l'Ateneu Barcelonès com a seu de la redacció i dirigida pel mateix Planes, esdevindria tot un referent del periodisme audaç fins a la seva desaparició, el 1936. Però la sàtira política que hi predominava li faria guanyar molts enemics. El setmanari va ser objecte d'amenaçes, crítiques i suspensions i Josep Maria Planes va ser agredit en més d'una ocasió.

Entre els més hostils hi havia els escamots d'Estat Català, que el van posar en el seu punt de mira pels durs comentaris que els dedicava. Fins i tot l'amenaçaren de clavar-li una pallissa, ofesos per les descarnades descripcions que en feia.

Amenaces complertes

Josep Maria Planes, però, era equànim i l'assassinat de Miquel i Josep Badia, el 28 d'abril de 1936, l'indignà sobremanera. No hi feia res que els Badia fossin membres destacats d'Estat Català, especialment Miquel, que capitanejava els escamots i havia dirigit els serveis d'Ordre Públic de la Generalitat. Durant la seva actuació, Miquel Badia havia perseguit implacablement els pistolers de la Federació Anarquista Ibèrica (FAI), organització que no havia estalviat les amenaces, per la qual cosa eren els principals sospitosos.

Fotografia de Josep Maria Planes publicada a *Mirador* el 10 d'abril de 1930.

L'endemà de l'atemptat, Planes signà un article a *La Publicitat* titulat "El crim d'ahir", en què deia coses com aquesta:

A la vetlla del traspàs dels serveis d'Ordre Públic a la Generalitat, l'assassinat de Miquel i Josep Badia agafa tot l'aire d'un tràgic advertiment. És inútil que, per covardia o per una tendència a la confusió peculiar en certs temperaments, es

Barcelona en negre

tracti d'atribuir el crim d'ahir a la tarda a complots funambulescos o a subtils combinacions d'estratègia política. En la consciència de tothom, de tothom que tingui el cap clar i una visió coherent de les coses, estan gravats els noms dels culpables d'aquest fet abominable. I en dir els culpables, no ens referim pas als executors materials del crim, sinó al nucli, a l'organització, a la mentalitat que l'han fet possible.

No creiem en maquiavel·lismes. El més natural és que els germans Badia hagin caigut víctimes de les bales dels professionals del pistolerisme que ja en altres ocasions havien provat de suprimir-los, dels que els han perseguit, fet parades i anunciat cent vegades l'acte de venjança que s'acaba de produir. Mentre no se'ns demostrï el contrari, hem de creure que a Miquel Badia l'han assassinat els que, des de fa dos anys, en públic i en privat, l'amenaçaven de mort.

(...)

Cal no enganyar-se: aquest focus criminal no ha desaparegut, és ben viu encara. Es diferencia dels pro-

Vinyeta de Tísner publicada a *El Be Negre* el 25 de juliol de 1933, que mostra la situació de la revista, amenaçada a banda i banda pels esbirros de la FAI i els escamots.

Barcelona en negre

blemes d'aquest aspecte que existeixen a tot el món en el fet que aquí les associacions de terroristes tenen l'originalitat de posseir òrgans en la premsa, de celebrar congressos i mítings amb permís de l'autoritat, de controlar vastos moviments de classe i de pactar i de discutir amb els representats del Govern. I bé: això s'ha d'acabar. Està en joc la dignitat de la Catalunya autònoma. Si posem els feixistes fora de la llei, ¿com no hem de posar-hi aquest grup de criminals que des de fa tants anys no té altra missió que treballar per la destrucció i la ruïna de la nostra pàtria?

El text va provocar la reacció immediata de *Solidaridad Obrera*, la *Soli*, el diari de la Confederación Nacional del Trabajo (CNT), que va comminar Planes, si tan valent era, a indicar el nom dels assassins.

La rèplica arribà l'1 de maig, un altre cop a les pàgines de *La Publicitat*, amb una columna de títol incontestable: "Resposta a la *Soli*". Les paraules de Planes demostren la seva honestedat professional i, alhora, tenien un to malauradament profètic:

Després d'haver despatxat amb vint-i-una ratlles la informació de la mort dels germans Badia, després d'haver realitzat la filigrana de no escriure en aquestes vint-i-una ratlles ni la paraula crim, ni la paraula atemptat, ni la paraula assassinat; després de no haver publicat ni un mot, no

Llegiu a **LA PUBLICITAT** el gran reportatge de J. M. PLANES

L'ORGANITZACIÓ DE L'ANARQUISME A CATALUNYA I A ESPANYA

- 50 anys d'anarquisme
- L'actuació de la F. A. I.
- El banditalge a l'ombra

Cartell anunciador d'un reportatge de Josep Maria Planes a *La Publicitat*, el 1934

Barcelona en negre

ja de protesta o de condolença, ni tan solament de lamentació sobre el bàrbar assassinat, "Solidaridad Obrera", en la seva edició d'ahir, es decideix finalment a ocupar-se d'aquest fet sagnant. Però no ho ha fet per condemnar-lo ni tan solament per censurar-lo. "Solidaridad Obrera" em demana que digui clarament els noms dels autors del doble crim del carrer de Muntaner.

Els col·legues del diari anarquista poden tenir la seguretat que si jo conegués els noms dels qui assassinen Miquel i Josep Badia no tindria cap inconvenient a comunicar-los-els, però abans els hauria denunciat a la Justícia. No sóc policia ni la meva feina és empaitar criminals. Sóc un periodista que jutjo i comento els fets que l'actualitat m'ofereix. Sóc un periodista que potser cometo la imprudència de dir en veu alta el que el noranta per cent dels catalans diuen en veu baixa. Nombrosos amics se m'acostaren ahir per dir-me que aquesta franquesa em pot costar cara. Potser els que es donen per al·ludits pels meus articles sabran si aquest advertiment és fonamentat. Per la meua banda, només he d'afegir que aquesta circumstància no m'ha de fer rectificar ni una ratlla dels meus comentaris d'ahir i d'abans d'ahir.

Sala d'actes del Grup "Renaixença"

Conferència per

Josep M.ª Planes

organitzada per la Comissió de Cultura de l'Ajuntament.

Tema: CONFESSIONS D'UN PERIODISTA

Demà dtumenge A les onze del matí

Anunci publicat el 2 de maig de 1936 al diari manresà *El Dia*, en què s'informava de la celebració d'una conferència de Josep Maria Planes —"Confessions d'un periodista"— que causaria un gran impacte.

Barcelona en negre

La tensió entre la *Soli* i el periodista s'intensificà quan Planes, des de les pàgines de *La Publicitat*, fou un dels pocs que alçaren la veu contra el tancament, per manca de proves, del cas Badia, quan tots els indicis apuntaven a pistolers de la FAI com a autors de l'assassinat.

Aquestes afirmacions van servir de detonant i dos dies després, el 7 de juliol de 1936, *Solidaridad Obrera* ja anunciava que obligaria Planes a *enmudecer* si persistia amb les seves denúncies. El periodista replicà el 9 de juliol, amb un article titulat "Amenaces de mort":

Segurament els redactors de la "Soli" quedaran sorpresos quan sàpiguen que els estic molt agraït per l'article que publicaven abans-d'ahir. No obstant, és així. Els agraeixo profundament aquest article perquè, amb la seva publicació, m'han estalviat molta feina. M'estalvien, per exemple, una rastellera d'arguments polèmics destinats a demostrar la concomitància del diari anarquista amb els assassins professionals que actuen a les ordres de la F.A.I. Ara, en canvi, no cal que m'escarrassi. Cap dubte és ja possible. La "Soli" s'ha tret la careta.

Suposo el lector assabentat dels meus articles sobre el terrorisme. Per tant, no val la pena d'insistir. No cal dir que mantinc fins a la darrera ratlla el que porto escrit fins ara. En resposta a tot això, la "Soli" diu que si no rectifico "m'obligaran a emmudir". Si no ho he entès

I els pistolers...	EL BE NEGRE SETMANARI SATÍRIC.	...quan faran vaga?
Any VI - Num. 244	Barcelona, 8 de juliol de 1936	Preu: 20 cèntims

Capçalera del penúltim número d'*El Be Negre*, el 8 de juliol de 1936, amb una clara al·lusió al pistolisme.

Barcelona en negre

malament, això és una amenaçada de mort. No conec altre sistema "d'obligar-me" a emmudir.

Per fugir dels pistolers, Planes va canviar de domicili diverses vegades. Primerament, va marxar uns quants dies al mas familiar, a Sant Mateu de Bages, i, en tornar a Barcelona, es va amagar a casa del pintor Francesc Fontanals. Aleshores, va demanar ajuda a Josep Maria de Sagarra, que li va proporcionar l'estada en un pis del carrer de Muntaner localitzat per Mercè Devesa, aleshores companya de Sagarra.

Planes, però, va cometre la imprudència de sortir al balcó del pis on estava amagat. Algú el va veure i el va denunciar, pensant que era un capellà emboscat. Eren els dies immediatament posteriors a l'alçament militar i el desori era complet, amb patrulles de control que campaven impunement, de manera que es va presentar un escamot de sicaris de la FAI, dispostat a detenir-lo. Fou aleshores quan s'adonaren que no era un capellà, sinó Josep Maria Planes, l'odiat periodista que els feia la guitza.

Se'l van endur amb un automòbil requisat, cap a la carretera de la Rabassada, on els pistolers descarregaren tota la seva ràbia i s'acarnissaren amb el periodista. Li dispararen set trets, directament al cap, i n'abandonaren el cos al voral de la carretera, com feien habitualment. Era el 24 d'agost de 1936.

La seva desaparició causà alarma, fins que el seu amic Tísner n'identificà el cos al dipòsit de cadàvers, dos dies després, per confirmar les pitjors sospites.

El 27 d'agost, el diari *La Vanguardia* es limità a publicar una nota breu, encapçalada per un asèptic "La muerte del periodista José M.ª Planas", que feia referència a la informació d'un altre diari:

Esquela de Josep Maria Planes i Martí, publicada al diari *La Publicitat* el 27 d'agost de 1936.

Barcelona en negre

“La Rambla” de anoche publicaba la siguiente noticia:

“Ayer, por la mañana, fue encontrado muerto en la Rabasada José María Planas, redactor de “La Publicitat”, diario del partido de Acción Catalana Republicana, integrante del Frente de Izquierdas de Cataluña.

Había sido sacado del domicilio en que residía, a las seis de la tarde del día anterior, por un grupo armado.

El mateix dia, *La Publicitat* va publicar-ne l'esquela i la notícia de la seva mort. Era més que evident que el pànic s'havia instal·lat en el gremi perquè, tot i que era un redactor prominent del diari, s'hi va referir amb fredor:

Abans-d'ahir al migdia ens arribava la notícia de la mort de Josep Maria Planes, esdevinguda en circumstàncies que no ens ha estat possible precisar perquè el finat feia temps que havia deixat de tenir contacte amb la Redacció. Per això la sorpresa ha fet més dolorosa la notícia, tant més quan hi havia motius per creure que les urgències de la situació present podien haver aconsellat sumar energies de tots els que, d'un sector o l'altre, estem disposats a lluitar per la causa del poble, per la llibertat i la renovació de la vida col·lectiva de Catalunya.

A l'enterrament, que sortí de l'Hospital Clínic, hi assistiren alguns familiars i amics particulars del difunt.

Hauria de passar un any perquè *La Publicitat* s'atrevis a publicar-ne un sentit homenatge en primera plana, sota el títol “En l'aniversari de la mort de Josep Maria Planes”:

Avui fa un any que va morir, en les circumstàncies tràgiques de tots conegudes, el nostre company de redacció Josep Maria Planes, escriptor meritíssim, home de cor i catalanista autèntic, que ha deixat un buit difícil d'emplenar en els rengles de la literatura i del periodis-

Barcelona en negre

me. Planes, que s'adherí de molt jove als ideals catalanistes, que fou perseguit per catalanista i per catalanista va morir, fou mal conegut pels seus adversaris. No era pas l'enemic de la classe obrera que alguns volgueren,

Francesc Macià, president de la Generalitat de Catalunya, al terrat de la Casa dels Canonges. A l'esquerra, es pot veure el periodista Josep Maria Planes, en una fotografia inclosa en un reportatge de la revista *Mundo Gráfico*, el desembre de 1932.

Barcelona en negre

interessadament, fer aparèixer als ulls de determinat sector d'opinió, ni l'escriptor a sou del capitalisme, ni l'arribista que ho sacrifica tot a l'afany de fer-se un nom o d'escalar un lloc en la política o en el periodisme, sinó un home, amb defectes si voleu, però que odiava el crim i la injustícia.

La reflexió era anònima i acabava amb aquestes paraules:

En desorbitar-se la revolució i esclatar l'onada de terrorisme, Planes hagué de separar-se del nostre costat. Sabérem que havia de marxar per una temporada a França. No hi fou a temps. El seu cadàver, travessat per les bales, fou trobat un matí a la Rabassada. No era el primer home d'esquerra, ni fou, dissortadament, l'últim que va trobar una mort semblant, però a nosaltres la pèrdua del company ens produí una amarguesa que mai més no s'esborrarà del nostre cor. Planes havia estat una víctima més de la violència que ell combaté i que nosaltres combatrem sempre.

En aquest aniversari dolorós retem el nostre més fervent homenatge al company caigut, i ens sentim més que identificats amb ell, perquè tant com ell els odià, els que fórem els seus companys odiem el crim i la injustícia.

Epíleg

Josep Maria Planes, militant convençut d'Acció Catalana Republicana, tenia fermes conviccions catalanistes i d'esquerra. Republicà fins a la medul·la, en els seus articles va defensar la dignitat nacional de Catalunya i va denunciar el feixisme internacional en diverses ocasions. En un dels més explícits, publicat el 21 d'abril de 1936 a *La Publicitat*, sota l'epígraf "Consideracions des de l'oasi..." deia coses com aquesta:

Jo crec, en canvi, que el veritable perill feixista —i dic feixista per adoptar una paraula sobre la qual tots ens entenem— no fa més que començar.

Barcelona en negre

(...)

Cal no enganyar-se; cal que els recents triomfs electorals i parlamentaris no ens enterboleixin la vista, cal usar amb molta fredor els èxits d'autoritat que s'acaben d'obtenir des del Ministeri de la Governació. Com més feixistes hi hagi a la presó, com més centres de "Falange" estiguin clausurats, com més dissoltes —sobre el paper— estiguin les lligues paramilitars, més possibilitats tindrà el feixisme de captar adeptes en les masses de l'opinió espanyola. En les darreres eleccions, el noi Primo de Rivera va recollir, a Madrid, cinc mil vots escassos. Estic segur que a hores d'ara n'obtidria deu vegades més.

Veig molt difícil que, almenys per uns anys, la República pugui aguantar-se sobre el joc normal del

Mural de l'artista Benvi Parrilla dedicat a Josep Maria Planes, a Manresa. En la imatge es veu en el mateix Planes, el mas familiar de Sant Mateu de Bages i una de les seves frases, escrita l'1 de maig de 1936: *Soc un periodista que potser cometo la imprudència de dir en veu alta el que el noranta per cent dels catalans diuen en veu baixa.*

Barcelona en negre

règim liberal i democràtic. L'única cosa sobre la qual estem d'acord tots els espanyols és que cal practicar una política d'intolerància. Les masses sensates del país són una minoria irrisòria; el que compta, el que domina, és l'energumen, el baladrer, el demagog.

Davant d'aquest panorama, les esquerres han de reflexionar seriosament. Ens estem jugant la darrera possibilitat d'establir a Espanya un Estat renovador, avançat, és a dir, un règim aguantat per l'adhesió de la majoria del país —i ja se sap que la majoria del país està composta pels pobres, pels modestos. L'única garantia que tenim per tirar endavant és que el Front Popular es mantingui ferm, cohesionat. Si els socialistes i els comunistes volen instal·lar-se pel seu compte, passant per damunt dels republicans d'esquerra, el feixisme tindrà lliure el camí. I ningú no es pensi que una nova dictadura de dretes seria una “juerga” andalusa com la de set anys del general de Jerez. Els exemples d'Itàlia i d'Alemanya conviden a la reflexió...

Poc més es pot afegir a unes paraules tan premonitòries. Amb la seva fermesa, amb la seva integritat, Planes va exercir de periodista total, sense renunciar mai a les seves conviccions, encara que servissin per posar en dubte la seva imparcialitat. Ho deixà molt clar en els articles sobre el pistolerisme de la FAI publicats el 1934 a *La Publicitat*, trenta dels quals van ser recollits el 2002 en el llibre *Els gàngsters de Barcelona*. L'últim, datat el 27 de maig de 1934, finalitzava d'aquesta manera:

I per acabar una confessió: començarem aquest reportatge amb l'intent de fer una exposició de fets purament objectiva. Reconeixem que a mesura que hem avançat en la nostra feina ens hem desviat del propòsit inicial. El temperament ens ha traït: no hem pogut mantenir una posició gebrada, impermeable, davant d'aquesta sèrie de fets tan vius, l'eco dels quals ressona encara cada dia

Barcelona en negre

pels carrers. En aquestes circumstàncies, potser la nostra intenció primera era irrealitzable.

Ens interessa, però, fer constar una cosa: tenim tranquil·la la consciència de no haver faltat deliberadament a la veritat en cap cas. Si algun error d'informació hi ha en el que hem escrit, ha estat involuntari.

Pioner del periodisme d'investigació al nostre país, precursor d'un estil directe i contundent, escriptor polític, entenedor i compromès, Josep Maria Planes va morir per dir la veritat, allò que ningú no s'atrevia a fer. I, a més, amb plena consciència del risc que això implicava.

Set bales van acabar amb molt més que la vida d'un jove periodista de vint-i-nou anys. La família no rebria mai una nota de condol de cap institució pública i la seva memòria passaria a l'oblit. Durant molts anys només seria recordat dins de l'estricta àmbit familiar, fins que en dates ben recents s'ha recuperat la figura del *millor periodista que ha donat la ciutat de Manresa* —com escrigué el seu biògraf, Jordi Finestres—, *un dels més brillants i originals de Catalunya, i un ferm defensor de les llibertats i la democràcia.*

Pel que fa als autors —quants assassinats més devien cometre?—, mai no serien identificats.